

ЉУБИША ДЕСПОТОВИЋ*
БОРЉЕ СТОЈАНОВИЋ
Институт за политичке студије
Београд

УДК 327(497):316.7
Прегледни рад
Примљен: 25.12.2019
Одобрен: 18.01.2020
Страна: 25-38

ЕВРОПА, СКИЦА ЗА ЈЕДНУ ИСТОРИЈУ ДОМИНАЦИЈЕ И ПРОПАДАЊА**

Сажетак: У раду ћемо анализирати два паралелна тока догађања која су мењала суштинску позицију Европе са почетка двадесетог века, од цивилизацијске и културолошке доминације засноване на хришћанској културолошкој и вредносној матрици, па све до постепене и дуготрајне фазе пропадања те моћи, и задобијања позиције потпуне континенталне немоћи пред својим наводним атлантистичким геополитичким и цивилизацијским пријатељем. Након Другог светског рата ти токови биће акцелирани све до формирања атлантистичког пројекта ЕУ као средства експлоатације и контроле својих назови европских савезника. Они ће ићи пројектованим смером све до постизања понижавајуће капитулације европских нација пред атлантистичким левијатаном које је наступило крајем двадесетог века. Означени процеси посматрања нарочито су били карактеристични за простор тзв. Западне Европе, и њених сила предводница, јер се остатак европске политичке и националне конфигурације мало уклапао у означену континенталну доминацију док је трајала.

Кључне речи: Европа, историја, двадесети век, доминација, империјализам, геополитика

Увод

Деветнаести век је продужио своје трајање по неким историчарима и преко формалне временске границе када је наступила ера двадесетог века. Ерих Хобсбаум је као најпознатији историчар 20. века највише инсистирао на тој чињеници сматрајући да је историја двадесетог века остала прикрађена за готово две деценије временског битисања, у коме је почела губити своја суштинска цивилизацијско-континентална обележја. Није се стога чудити што га је он пишући његову историју назвао, веома кратким¹ двадесетим веком. То пре-

* despotlj@stcable.net

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ види књигу Е. Хобсбаум (2002) Доба екстрема, историја кратког двадесетог века 1914-1991., Дерета, Београд

корачење се развукло све до краја Првог великог рата када је и формално завршен први глобални сукоб човечанства у коме је Европа и њене нације била не само главно поприште великих оружаних сукоба, већ и највеће девастације свеколике инфраструктуре континента и његових држава почев од привреде, и финансија па све до демографских, индустријских, саобраћајних, културних па зашто не рећи и свеукупних културних и националних капацитета друштава онога времена, коју је свет до тада видео и доживео.

У том рату отпочела је епоха рушења политичке архитектуре 19. века, коју је Европа градила као доминантни континент савремене цивилизације, коју је стварала још од епохе великих географских открића, убрзане индустријализације, грађења нација, колонијализама, империјализма и сличних политичко-економских процеса. Таква конфигурација моћи савременог света окончана је одлукама Берлинског конгреса. Многи политички стратеги су тада мислили да је тиме утврђена међународна подела моћи за дужи временски период трајања. Зато ћемо и ми скицирање њене културно-цивилизацијске, политичке и социјалне конфигурације почети управо у том периоду постберлинске епохе, када је моћ Европе и њених империјалних нација и држава у односу на друге континенте достигла свој цивилизацијски максимум, окрунивши се свеколиком континенталном доминацијом. И таман када будемо завршавали сумирање њених максималних домета, истовремено ћемо морати отпочети и са бележењем индикатора, такође дугог процеса трајања, који је имао обрнути смер темпоралног кретања, а који се полако али неумитно одвијао у правцу губитка стечених историјских позиција геополитичке моћи. Дакле, у смеру посустајања, стагнације и потпуне политичке немоћи европских нација пред све доминантнијим и суровијим атлантским хегемоном који је долазио из Вашингтона. Почећемо дакле, са евидентирањем и бележењем првих знакова европског замора, губитка темпа њеног колонијалног ширења и империјалне доминације, уз истовремено подизање других нација и континентата а пре свга Северне Америке и САД, које су неповратно отпочеле процесе пробијања своје континенталне изолације и искорака из географске ограничености те преваладавања геополитичке доктрине изолационизма, назване по свом творцу и председнику САД - Монро-у, оличене у крилатици Америка Американцима.

Након Другог светског рата ти токови биће акцелирани све до формирања атлантистичког пројекта ЕУ као средства експлоатације и контроле својих назови европских савезника. Они ће ићи пројектованим смером све до постизања понижавајуће капитулације европских нација пред атлантистичким левијатаном које је наступило крајем двадесетог века. Означени процеси посматрања нарочито су били карактеристични за простор тзв. Западне Европе, и њених сила предводница, јер се остатак европске политичке и националне конфигурације мало уклапао у означену континенталну доминацију док је трајала. Тзв. мале или пак младе нације Европе биле су пре свега забављене превазилажењем своје привредне и политичке неразвијености, те знатним заостајањем за развијеним нацијама и држава европског центра. Све то комбиновано је пак са оскудним националним ресурсима који би били укључени у борбу за афирмацију своје тек стечене независности. Са друге стране стајала је и Руси-

ја, трома и спора, која је неуспешно трагала за својим империјалним одређењем, јер је од Петрових реформи била у великој мери заглављена између својих западноевропских „инспирација” и старих самодржавних утицаја големе традиције православног истока.

Почетак двадесетог века – врх европске доминације и моћи

На почетку двадесетог века Европа је била континент где су се доносиле одлуке које је остали део света дочекивао са мање или више „одобравања”. Та чињеница је говорила о њеној моћи и доминацији, о томе да је Европа већ неколико векова, а посебно у деветнаестом постала континент који је предњачио у скоро свему, особито у индустријском расту и производњи материјалних добара, у пољу развијених демократских односа, све функционалнијих политичких институција и социјалних идеологија, особито либерализма, који је галопирајућим темпом грабио ка будућности и својом визијом идеолошког напретка. Европа је доминирала и у култури и цивилизацији која је настала у окриљу све секуларнијег контекста хришћанства и то особито оног који се тичао западних професионалних одређења и припадности. У тој цивилизацијској доминацији, предњачио је Западни свет Европе, или тачније речено неколико великих нација тога дела континента (великих у смислу капацитета који су се кретали у распону демографског, привредног, технолошког, војног и државног устројства, који је стварао основу и омогућавао империјалну и колонијалну експанзију, далеко изван њихових државних или континенталних граница) а пре свега Велике Британије, Француске и Немачке. Док су раније колонијалне силе попут Холандије, Шпаније, и Португалије на пример, све више тавориле и заостајале на том путу империјалне експанзије. Та колонијална експанзија дела Европе над осталим континентима изузев Северне Америке, огледала се пре свега у њеној политичкој доминацији. Капацитети западноевропске политичке моћи били су за остатак света неупитни и у том времену тешко оспориви у тој мери да су се морали хтели то или не повиновати њеном диктату, као и респектабилној војној сили која је иза ње стајала. Средиште свеколиког одлучивања, Европа ће убрзо постати континент који полако али сигурно добија своје такмаце и изазиваче, како у САД на северу Америке тако и у Јапану на далеком Истоку азијског континента. Узалуд, ће европљанима са краја деветнаестог и почетка двадесетог века бити утеха, да су светску доминацију полако преузимали углавном „Европљани” који су се под разним околностима и због својих интереса одселили неколико векова раније на друге континенте и тамо потражили животну срећу.

„Своје највеће јединство и снагу она је досегла пре 1914. године, и тада се извајала од других цивилизација својим истицањем појединца, све већим раздвајањем друштвених и политичких институција, материјалним благостањем и својом све већом рационалношћу. Европска цивилизација могла би се окарактерисати и описивањем њених базичних институција, као што су суверена држава, тржиште са својим законитостима и научни метод. Неки су је

називали либералном буржоаском цивилизацијом.”² Таква Европа, била је пожељно место за живот, не само многим тадашњим Европљанима, него и другим народима који су желели да поделе макар део њеног привредног, технолошког и политичког напретка било да се у њој настане или да њен дух и институције пренесу у своје у том смислу заостале средине и друштва. Она је мамила у своје окриље не само империјалним сјајем према индивидуалним перспективама модернизације и развоја, већ је то „обећавала” читавим нацијама и регионима који су о таквом материјалном напретку могли у то време само да сањају. Самосвест модерне Европе о свом напретку и значају била је таман толико велика колико и објективно заостајање осталог света за њом. Изузетак из те еуфоричне слике света чиниле су наравно озбиљне нације и државе Европе које су се убрзано припремале за велике светске обрачуне који ће уследити и после којих ће та иста Европа у великом смислу изгубити не само свој међународни значај, него и способност да га поврати и тако колико толико парира све убрзанијем нарастању њених прекоокеанских такмаца.

Европа је своју империјалну доминацију почела да губи онда када је оштрицу сукобљавања и своје свеколике надмоћи (привредна, војна, инфраструктурна, политичка и сл.) *окренула против себе, тачније када су водеће европске државе и нације почела поновну прекомпозицију геополитичког поретка моћи између себе, себично се надајући да ће из тих процеса изаћи још јаче и моћније*. А из тих сукоба као што сада са подуже историјске дистанце сазнајемо излазили су као губитници готово сви, чак и оне европске силе које су Први велики рат завршиле на страни победника. Губитник је заправо била цела Европа јер је небригом и похлепом својих политичких и економских елита прекинула претходну епоху империјалне доминације која је била заснована на прилично дугом периоду континенталног мира који је појединим европским нацијама омогућавао де се развију и подигну капацитете своје колонијалне моћи.

Но подсетимо се на којој политичкој конфигурацији је Европа заснивала свој убрзани континентални развој. То су свакако била два битна политичка догађаја у деветнаестом веку која су утврдила међусобне односе и принципе на којима ће почивати будући односи. Први је *Бечки конгрес* из 1814-15, којим је окончан период великих међусобних ратова, а други је *Берлински конгрес* из 1878. године чијим ће одлукама бити прекомпонован међународни поредак моћи како у самој Европи тако и у свету који се налазио под њеном све већом доминацијом. Нови тек конфигурисани поредак међународних односа бесповратно је отворио процесе настанка нових националних држава међу којима и Србије и Црне Горе, које су настале као последица националне и државне еманципације из вишевековног ропства под Османлијама а које су крунисане стицањем међународно признате државне независности. И тај чин био је нови међународни доказ да је Европа тога времена прилично доследно, инсистирала на концепту стварања националне државе, која ће као модел своју пуну еманципацију доживети управо у деветнаестом веку, и који ће стога и захваљујући превасходно тој чињеници бити проглашен веком нација. Једном отпочео про-

² Ц. М. Робертс, (2002) Европа 1880-1945, Клио, Београд, стр.11.

цес националног диференцирања заснован на секуларном концепту формирања нација, насталих на бази претходне религијско-конфесионалне идентитетске подлоге и поделе, означиће процесе важног националног диференцирања који у појединим фазама свога развоја неће престати ни до данас. У својој за-каснелој фази тај процес ће бити заоштрен до екстрема стварањем тзв. синтетичких нација као договорних нација, особито малигно на просторима ексјугословенског географског распрострањања.³

Дакле, све новонастале европске државе тога времена биле су националне, и то не само оне које су се диференцирале из вишенационалних империја какве су биле Отоманска или Аустроугарска држава. То су заправо били процеси истинског националног конституисања који су омогућили и државно обједињавање једне Велике Британије, Француске, Немачке, и Италијанске нације, као великих нација, које израњају из дубина деветнаестог века, да би своје пуно национално конституисање доживеле потпуним државним конституисањем на самом почетку двадесетог века. Подразумевало се у том времену да је „држава одговарајући израз нације” а да је нација, нова идентитетска заједница настала на секуларном концепту јединства једног језика и културне традиције настале на њој. Новонастале националне државе су те које су од протонационалних покрета преузимале штафетну палицу даљег изграђивања нације на бази стандардизације језика, јединственог образовног и културног система и ништа мање значајног заједничког тржишта, правног и политичког система, те војске, полиције и других националних институција које су се убрзано конституисале и преузимале улогу консолидације и хомеогенизације своје нације. Место образовног и научног сектора једне државе-нације имало је ту посебно и незаобилазно место, а особито нарастајуће националне историје и пратеће националне иконографије, симбола, и светковина, које су неретко штедро баштиниле претходну етничку и народну обичајност и традицију.⁴

То је такође, био и период када многе европске нације нису још увек имале своју државу (Пољаци на пример), и њу ће стећи тек почетком двадесетог века, особито након Другог светског рата, када ће са светскоисторијске позорнице отићи четири велика Европска царства (Отоманско, Аустроугарско, Немачко и Руско царство) и са њима у историју и процеси дугог националног тлачења многих европских нација особито оних словенског етничког порекла и традиције. Нација ће као и њена држава добити нове стандарде који ће потрајати све дотле док у двадесетом веку нису отпочели за њу погубни процеси глобализације и наметања *глобализма као идеологије* те грађења новог светског процеса као његовог жељеног резултата. Тада ће отпочети потпуно обрнути токови разградња модерне националне државе која ће бити проглашена главном сметњом за глобализовање међународних односа па ће самим тим постати и главна мета њихове разградње и девастације.⁵

³ види у књизи Љ. Деспотовића, Геополитика светосавља, (2019) Каирос, Сремски Карловци, стр.298.

⁴ исто, стр.317.

⁵ виду у Љ. Деспотовић З. Јевтовић, Геополитика медија, (2019) Каирос, Сремски Карловци, стр.35.

Успон Европе: државе, нације, привреда

Успон Европе као континента са краја деветнаестог и почетка двадесетог века, грађен је на неколико значајних и често паралелних и међусобно испреплетаних процеса. Један је свакако изградња модерних нација и њихових држава, успон индустријализације и масовне машинске производње, развој политичких институција и даља демократизација властитих друштава, демографска обнова, јачање образаца масовне културе, урбанизација, економске миграције и сл. У бази као темељу свега наведеног лежао је хришћански културолошки и цивилизацијски систем вредности који је у својим најбољим и најслободнијим интерпретацијама омогућавао слободан развој друштва и појединца *заснованог на патенту религијско-конфесионалне толеранције*. Верско-конфесионални ратови који су у претходним вековима мучили Европу, и довели је до руба демографског слома, превладани су патентом толеранције, и верске сношљивости, као базичним каменог изградње новог поретка мира. Без тог „проналаска“, Европа би и даље таворила у сукобима који би све више тањили и урушавали и онако оскудне потенцијале њеног могућег развоја. Европи је очајно требао мир, и зато је успон европских нација кренуо још почетком деветнаестог века, али ће тек на његовом крају достићи респектабилне размере па ће у сам почетак новог двадесетог века пренети не само своју континенталну силу и надмоћ, већ и јасно издиференциран однос новонасталих нација које су јачале капацитете своје државности и привреде. Управо на њима оне су градиле нови поредак политичке моћи како на самом континенту, тако још и више у сусрету и судару са земљама остатка света, још увек неспремног да се са њом упусту у какву такву равноправну борбу.

Почетак двадесетог века на западу Европе дочекао је нове већ конституисане нације и њихове државе. Холандију и Белгију на пример, које су настале на остатцима старог Холандског краљевства, али сада као нове нације, идентитетски обликоване око фламанског и валонског идентитетског супстрата који им је претходио. Иако по многим габаритима и капацитетима мале нације, оне су заузеле своје место у новој геополитичкој конфигурацији европских односа суштински дефинисаној још у прошлом веку. У овом контексту нарочито је занимљив пример Немачке, која је своје државно конституисање као царство (Рајх), остварила тек 1871 године под Пруском доминацијом и средњевековну државну и етничку аутархичност превладала националним уједињењем. Иако бројна националним мањинама, на пример само Пољака у њеном саставу било је преко 2,5 милиона, затим, респектабилна заједница Француза, Данаца, Литванаца и др. Ипак, ни та чињеница није могла битно да оспори назначене процесе националног и државног конституисања.

Слична прича понавља се и са Италијом као новонасталом државом италијанске нације. Није стога згорег на овом месту подсетити на чувену Мацинијеву мисао, када је рекао: створили смо Италију, тек сада треба да стварамо Италијане. У овој кондезованој поруци, садржана је битна истина тога времена, да су *нације идентитетски производ модерности*, чију ће праву консоли-

дацију и стандардизацију довршити новонастале националне државе као финални резултат деловања протонационалних покрета пре тога. И то управо, преко свога снажног и значајног институционалног апарата власти, превладавајући претходно стање идентитетског плурализма и анархије које се вукло још из времена средњег века, када је аутархичност трансцедирана једино споља наметнутим ауторитетом Западне цркве.⁶

Пример Руског царства пак, у великом смислу деловао је другачије. Овај државни колос европске и азијске политике истовремено (касније названим у геополитичком коду Евроазија), постојано је каскао за убрзаним процесима националног, политичког и привредног напредовања Западне Европе и њених пробуђених националних држава. Русија се дуго носила са сопственим ограничењима, лутајући за својим геополитичким и привредним одређењем.⁷ Иако већински доминантно словенско-православна царевина, у свом непрегледном територијалном пространству она је обременена како етничком тако и верско конфесионалном различитошћу, која није била ни мало за занемаривање. У свом огромном просторном и државном обухвату она је имала знатан број националних и верски мањина. Само Пољака унутар њених граница било је више од 4,5 милиона, па 4,5 милиона Финаца, 2,75 милиона Литванаца, преко 750.000 Немаца, 5 милиона Јевреја, вишемилионска заједница муслимана и сл. Дакле, бројна и разнолика национална и верско-конфесионална издељеност. У Русији тога времена изузев царског самодржавља није било другачијег и другог институционалног фактора који би то мноштво на колико толико прихватљив начин национално уобличавао и држао на окупу. Када се томе додају, прилично привредно заостајање, неразвијеност демократских институција, ригидност власти и политичка стега, комплетира се слика унутрашњих напетости које су водиле еруптивном сценарију револуционарних сукоба које су потресале Русију почетком двадесетог века и током Првог великог рата.

Нама географски ближа Аустроугарска монархија била је посебна прича у том времену. Вероватно ниједна држава тога времена није имала више националних мањина у државном оквиру ни по броју ни по врсти. Пуна апсурда, од којих је вероватно највећи био тај да ни Аустријанци, ни Мађари узети понаособ нису били већина у својој државној творевини. „У обе њене половине доминантан народ је и сам представљао мањину. У Аустрији Немци су чинили мање од 36,8 процената становништва. На историјском простору Угарске Мађари су чинили 41,2 процента укупног становништва...”.⁸ Упркос томе не могу се похвалити да је већински део њеног грађанства у тој држави остваривао минимум националних права које је остатак развијеног и демократског западног света Европе у то време конзумирао. Особито тегобно то је подносио словенски корпус нација заробљен у њеним државним стегам, а православни Срби, нарочито тешко. Чињеница да је негде у то време дошло и до насилног

⁶ види у књизи Љ. Деспотовић, Глобализација и геополитика идентитета, (2017) Каирос, Сремски Карловци, стр.113.

⁷ види у књизи Џејмс Билингтон, Икона и секира, Рад, Београд, 1988. и Сава Живанов, Русија на прелому векова, (2002) Службени лист СРЈ, Београд

⁸ Џ. М. Робертс (2002) Европа 1880-1945, Клио, Београд, стр.28.

припајања Босне и Херцеговине, чинило је националну ситуацију за Србе неподношљивом. Трагични догађаји атентата Гаврила Принципа припадника организације „Млада Босна” на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу, који ће касније послужити као формални повод за отпочињање сурове и безпримерне одмазде према Србији, само су још једном показали злоћудност те монархије према словенском живљу, и нужност њене државне и политичке кончине, што се и десило у финалу Првог великог рата. Потпуно у складу са духом свога времена (тираноубиство) Младобосанци су мислили да ће убиством владара решити судбину политичког поробљавања српског народа и окупације БиХ.⁹

Сличну судбину нестанка, доживеће и Отоманска Турска, начета још у Балканским ратовима а коначно државно докусурена у Првом светском рату, као насилна, недемократска, заостала и оријентална творевина која се на бруталан начин обрачунавала са својим поданицима хришћанске провенијенције, а међу њима нарочито бестијално према Србима.

Оно што је омогућило темељни успон Европе, а поготово њених западних нација, превасходно је била њена привредна, и технолошка основа која је чинила базичну подлогу политичке и међународне моћи. Бити велика сила у то време значило је „ поседовати способност да се води велики рат”. А за то је поред демографског фактора, привредни и војни био одлучујући. Од тада обрадивог земљишта у свету, око једне трећине од 2500 милиона јутара налазило се у Европи. Најнапреднија у оно време, пољопривредна производња је обезбеђивала све веће количине хране за квалитетну прехрану властитог становништва али упркос свему није могла да обезбеди довољне количине због све већег пораста становништва. Са друге стране тај пораст није био последица само природног прираштаја иако је он за те услове био прилично висок, већ и убрзаног досељавања становништва јер је унапредовала индустријска производња просто гутала новопридошлу радну снагу. „Упркос великом напретку у европској пољопривреди, Европи је превласт у свету донела индустрија, као што ће касније то бити случај и са Сједињеним државама. Индустрија је била највећи појединачни стратешки чинилац који је обликовао економски и друштвени живот Европе, а преко ње и света.”¹⁰

Основни енергент за покретање све развијеније индустрије био је угаљ. До 1945 године он ће био неприкосновено најзначајнији енергент упркос све већој употреби нафте и њених деривата. Главна привредна производња заснивала се углавном на парној машини и њеним разним технолошким применама, али и све већа производња гвожђа и челика почивала је на угљу као енергенту. То је време такође, и убрзане електрификације континента, али ће озбиљније размере достићи тек након Другог светског рата. Богата налазишта угља су осим Велике Британије биле и у Немачкој, нарочито у области Шлезije и сл. То је подстицало све већу експлоатацију рудног богатства, јер се акцелирани привредни развој како онај везан за мирнодопску тако и за војну индустрију убрзано ширио. Отпочела је масовна производња пловених средстава, тако да

⁹ види у књизи Радослав Гађиновић, Млада Босана, (2018) Евробук, Београд

¹⁰ Џ. М. Робертс (2002) Европа 1880-1945, Клио, Београд, стр.35.

су се флоте и флотиле увећавале чак за неколико пута у веома кратком временском периоду. Морски и речни саобраћај био је неколико пута јефтинији, од железничког, поготово када је у питању све масовнији транспорт рудног богатства који је ишао у правцу Западне Европе са њене полупериферије. „Бродоградња је била велики потрошач челика; целокупна тонажа парних бродова 1914. године само у Великој Британији била је једнака тонажи коју је имала цела Европа 1880, а Велика Британија је и даље спуштала у море нових два милиона тона годишње.”¹¹

Било је то време развијених тржишних односа, почетака истинске глобализације и масовне индустријске производње. Државе тога, времена нити су желеле нити су могле да праве препреке слободном протоку капитала, а са њим и предузетништва, инвестирања и широко распрострањене урбанизације и кретања људи који су трагајући за послом у окриљима нових индустријских центара по градовима тражили своју животну срећу и посао. Оно што је посебно обећавало у времену који је долазило, било је вера у чињеницу отпочињања снажних процеса глобализације у међународним економским односима. Том оптимизму није могао да одоли ни највећи светски економиста двадесетог века Џон Мејнард Кејнс који се са дивљењем сећао тих година „као ере неконтролисане размене новца и робе без царинских препрека”. „У много већем степену него данас, то је било време слободног протока капитала, људи и добара. Једна одлична студија света из 2000. године показује да је пре рата 1914, степен глобализације био већи него данас.”¹² То је значило да тадашњи свет слободне трговине није трпео данашње препреке и ограничења. Капитал се могао износити, уносити и инвестирати без контроле државе или међународних банкарски и економских организација, извоз и увоз су били слободни и лимитирани углавном само проценом степена ризика од куповне моћи тржишта. „Капитал се могао слободно кретати у потрази за улагањем, а радна снага се могла селити у потрази за послом. Имовина и лица уживали су готово потпуну сигурност у Читавој Европи.”¹³ Лично осећање грађана, да могу слободно путовати и трговати по Европи и остатку света била је такође значајан индикатор те слободе. Чињеница је да су многи европски грађани пропутовали пола света не само без пасоша већ и без било какве личне исправе, осим ако се у њих не рачунају обичне визит карте. „Припадници британских средњих и виших класа су себе видели како живе у идиличном свету у коме ће економске реалности спречити европске велике силе да започну међусобни рат.”¹⁴ Ипак како ћемо видети касније, та вера била је у великој основи једнострано заснована, и није уважавала друге важне факторе који су били у темељу припрема Првог глобалног сукоба човечанства чија ће главна арена свеколике деструкције бити управо Европа и њене сукобљене нације.

Улога модерне либералне државе још је у то време била сведена на онај базични идеал класичног либерализма који је државу видео као „ноћног

¹¹ исто, стр.41.

¹² Фромкин Д. (2006) Последње лето Европе, Жагор, Београд, стр. 19.

¹³ Џ. М. Робертс (2002) Европа 1880-1945, Клио, Београд, стр.49.

¹⁴ Фромкин Д. стр. 19.

чуvara” која се има старати за гаранције поштовања власништва и закона, а све остало требало је препустити деловању тржишта. Стога не чуди став А.Ц. П. Тејлора, који сведочи да је Енглезу који поштује законе свога времена цео живот скоро могао проћи а да и не примети да постоји држава. „Могли сте живети где сте хтели и како сте хтели. Могли сте да одете практично у било који део света, не тражећи било чију дозволу. У највећем броју случајева, није вам био потребан ни пасош, а многи га нису ни имали.”¹⁵

Све наведено допринело је огромном привредном развоју Европе, какву модерни свет пре тога није видео. Но, нису се све државе старог континента једнако развијале, због различитих друштвених, економских и политичких прилика, све израженија је била подела на неколико група земаља различитог степена развијености. У прву групу спадају земље чији је индустријски развој достигао респектабилне размере и које су своју „судбину поистоветиле са судбином своје индустрије.” И у ту групу бу могли сврстати, Велику Британију, Немачку и Белгију. У другу групу индустријских земаља могли би смо сврстати Француску, Шведску и Холандију, које су имале карактеристику мешовите привреде и у којој су пољопривредна производња и традиционални начини привређивања још увек имали значајно место. У трећу групу спадале су све остале европске земље у којима је пољопривреда била доминантна а индустријска производња у зачетку, аграрни то јест рурални стил живота и даље је био преовлађујући код већине њених грађана.

Европа и остатак колонијалног света - почетак и крај европске надмоћи

Европоцентрична прецепција међународних односа у цивилизовани свет је убрајала само онај остатак култура диљем других континената које су прихватиле да се европеизују (читај цивилизују) на начин на који је то одговарао европским моделима и стандардима али још и више њеним економским и политичким интересима. Резултат такве перцепције али и реалне политике био је стварна превласт европске културе, институција, економских односа и политичких интереса, особито у оном делу света који је мимо своје воље колонијализован и коме су наметнути односи свакодневног потчињава. Иако је део тог света искрено желео да се модернизује и то пре свега на западно-европски начин, то сигурно, није било тако што ће задобити статус колоније, а самим тим постати сировинска база и резервоар јефтине радне снаге. Суровост експлоатационих односа у колонијама није могла бити прикривена принудним и површним цивилизовањем тога света а још мање идеолошким оправдањима која су имала намеру да се оправдају социјал-економским дериватима социјал-дарвинизма. У том идеолошком слепилу корпоративних и политичких елита Западне Европе, ствари су отишле још даље или још горе, биле су натопљене све доминантнијим расизмом и брутално апологиране расистички поставље-

¹⁵ исто, стр.19.

ним расним теоријама.¹⁶ За тим идеолошким трендовима у друштвеним наукама ишла је и геополитика, која се управо у том времену конституисала као сеоризна синтетна наука која покушава да укаже на значај природно-географских и друштвено-географских фактора на политику једне земље, региона, савеза и сл. Тим путем ишли су и припадници теорије о синтези државе и тла. За ове теорије и њене заговорнике важи став да је *тло* на којем живи један народ проглашено одговорним за његову културу, менталитет, милитаристички или пацифистички дух а самим тим и за облике политичких заједница које ствара па и саме државе напослетку. Припадници ове теорије су под снажним су утицајем деветнаестовековног *биологизма у социологији, те социјалдарвинизма и органицизма*. За њих је карактеристично схватање државе као организма укоренењеног у тлу, који настаје, расте и развија се попут других организама црпећи снагу за свој раст из тла. Ове теорије су једним делом послужиле и за оправдавања империјалних освајања великих европских нација на спољнополитичком плану а у сопственом европском дворишту значајних социјалних и економских разлика тога времена.¹⁷

Поред јасних и видљивих интереса и империјалних тежњи у поковавању остатка света који се остваривао кроз бруталну политику колонијалног освајања и експлоатације, водеће европске земље су преливањем туђег националног богатства „куповале социјални мир” у својим друштвима. Тај двоструки процес се одвијао у више фаза и димензија. Како код све бројнијих средњих слојева становништва, тако и код радничке класе, сматрајући и једне и друге, са аспекта интереса крупног капитала и политичког монопола власти тзв. опасним класама, које се прилично добро могу контролисати „корумпирањем” њихове свести али и отупљивањем реалне политичке и социјалне оштрице. Резултат је долазио постепено, повећавањем најамнина и општим попуштањем у сфери социјалних односа, такође и кроз политичке реформе и демократизацију друштва. Носиоци политичког монопола одлучивања у Европи користили су читаву палету социјално-економских мера којима су у великој мери успешно спроводили процесе пацификације сопствених „опасних класа”.

Тако је суштина либералног поретка у финансијском и у политичком смислу остала недирнута, уз пратеће али обавезно неоправдано присвајање туђег вишка рада, и очување властитог монопола одлучивања. Дакле, политички и економски монопол буржоаске елите и једног дела крупне аристократије која се успешно прилагодила новим околностима сачуван је готово недирнутим упркос чињеници све израженијег јачања других делова грађанског друштва тога времена. Чак ни парламент који је поготово у Британском случају постао средиште представничке власти није успео да угрози неприкосновену позицију нових финансијских елита модерне. Тако је било и ван њене матице, колоније су „биле најочигледнији израз политичке превласти Европе.” Све већи број земаља је примао империјалне окове, а да се томе није могао супротставити на ефикасан и демократски начин.

¹⁶ види, Ц. Л. Мос (2005) Историја расизма у Европи, Службени гласник, Београд

¹⁷ види у књизи Александра Дугина, Основи геополитике 1. (2004) Екопрес, Зрењанин

Појединачно у колонијалном свету посматрано, ствари су стајале овако: највећа империјална сила је наравно била Велика Британија, „која је владала не само највећом ваневропском популацијом окупљеном под сувереном влашћу једне европске владе у Индији већ и у најмању руку формално највећом територијом.”¹⁸ То су у то време биле и Аустралија, Нови Зеланд, Канада, затим за пловидбу стратешки важни Гибралтар, Малта и Аден, на Далеком истоку, Хон Конг, Малезија, на Пацифику Фиџи и сл. Затим на северу Африке Сиера Леоне, на Атлантику, Антили и Кариби и сл. Била је то како су говорили сами Британци, империја у којој сунце никада није залазило.

Друга колонијална сила Европе по величини била је Француска. Главне колонијалне поседе имала је у Африци, где је загосподарила Алжиром, Сомалијом, Конгом, Гамбијом, Тунисом и сл. Имала је поседе и у Јужној Америци, прецизније, Француску Гвајану, али и неколико острва у Атлантику, те протекторате у Азији, Камбоџу и Индокину, и „бројне француске јужнопацифичке испоставе.”

Сразмерно својој скромној државној снази велика колонијална сила била је и Холандија и то превасходно захваљујући претходном периоду колонијалних освајања. Особито су биле важне њене колоније у југоисточној Азији, највише, Јава и Суматра, затим нешто колонија на Атлантику у Антилима. Шпанија и Португалија су то биле још из периода великих географских открића, али како смо се ближили нашем времену ефективно су контролисале све мање територија, јер је процес стицања независности бивших колонија све више узимао маха, а са друге стране објективно је слабила и државна моћ ове две некада снажне поморске силе. Шпанија је на прагу двадесетог века још увек контролисала Кубу и Порторико на Карибима, Рио де Оро у Африци, а на Далеком истоку Филипине. Мала је утеха то што је као последица колонијалног ширења шпанске круне *lingua franca* у великом делу света а поготово Средње и Јужне Америке, постао шпански језик. Португал је као колоније контролисао у Африци, Анголу, Мозамбик и Гвинеју, а на оријенту Макао и Гоу. У Латинској Америци, некадашњи главни колонијални добитак био је Бразил, територијално и демографски огромна држава, која је и после стицања независности сачувала не само португалски језик као званични, већ и сва битна културна обележја свог бившег колонизатора. Немачка и Италија битно су заостајале у наведеним процесима, пре свега јер су се релативно касно ујединиле у велике и моћне националне државе, и са још недовољно издиференцираним освајачким капацитетима упустиле у своју колонијалну причу. Управо ће та чињеница особито у случају Немачког рајха бити кључна у припреми првог глобалног сукоба, јер се привредно а особито војно унапредовала Немачка није мирила са постојећом поделом колонијалног колача нити распоредом тренутне геополитичке моћи у Европи и свету.

Генерално гледајући „главна улога Европе у светској економији до 1914. је била улога снабдевача капиталом и индустријском робом; свет је упијао тај капитал и фабричку робу и снабдевао Европу примарним сировинама.”¹⁹ Ев-

¹⁸ Ц. М. Роберт (2002) Европа 1880-1945, Клио, Београд, стр.53.

¹⁹ исто, стр.56.

ропа је била огромно тржиште за примарне производе. Осим сировина увозила је знатан део хране за своје све бројније становништво. Ипак, изнад свега Европа је свету нудила капитал. „Од 1900. до 1913. европска инострана улагања износила су у просеку 350 милиона фунти годишње...” и углавном стриктно пратила правце њеног колонијалног ширења. „Институције индустријског капитализма постепено су се шириле по целом свету. Банке, Фабрике, деоничарске компаније полако су почеле да замењују традиционалне економске механизме Азије и Африке, као што се већ десило у прединдустријској Европи.”²⁰

Поред економских и финансијских институција, Европа је колонизовала и сферу културно-цивилизацијских односа у земљама које је захватила процесима империјализма. Но тај империјализам је био специфично културно-цивилизацијски, и огледао се у тихом наметању језика и културе која је на њему стварана, а агресивним мисионарењем мењан је и религијско-конфесионални идентитет многих подручја захваћених колонијалном експанзијом. Био је то поуздан механизам пацификовања локалног становништва и њиховог пузећег везивања за Европске узоре, ради лакше контроле и уклапања у нове форме и стандарде доминације. И што је био особити апсурд, макар на први поглед посматрано, религијско мисионарење је као нуспроизвод ширило и културу из које потиче а са њом и процесе све озбиљније секуларизације, који су некако ишли у пакету као привидно ненаметљиви додатак образовања и едукације локалног грађанства.

Цео деветнаести век је био век упорног и систематског мисионарења, чији су зрели „плодови” убирани тек у двадесетом, на начин да господари уз своју производњу доносе и нова цивилизацијска схватања заснована пре свега на хришћанском систему вредности. Европе је било свуда од Јапана и Кине до Аустралије и Канаде, Јужне Америке и Африке. Чинило се тада, да је тај процес „напредовања” остатка света по европским стандардима незаустављив. И био би, да га нису прекинули безумност самих европских влада и похлепа њихових економско-финансијских елита. Незасити у својим прохтевима, жељни нових експликација властите моћи и промене постојећег геополитичког поретка којим би се они сами наметнули као доминантне силе које креирају међународне односе и складу са својим нараслим апетитима и прохтевима. *Европа је тако незнајући то, сама припремала престанак своје доминације и полако али сигурно гурала себе у поље губитка светске моћи, пропадања, и потчињавања новим господарима света који су се сигурним корацима профилисали у том правцу.* Чини су то у многим аспектима потпуно непланирано, некада и несвесно. Најбољи пример за такву тврдњу је и ширење национализма као идеје европских нација из деветнаестог века, којим су се еманциповале из претходне аутархије и изградиле своје националне државе а помоћу ње и нове капацитете националне моћи. Али као што то често бива, *вирус национализма* захватио је и саме колоније, будио национална осећања, потребу за еманципацијом у сваком погледу и скидање ланаца колонијалне експлоатације. Национални покрети су се ширили попут пожара, а посебно убрзање су добили

²⁰ исто, стр.57.

ставом и политиком америчког председника Вудро Вилсона који је инсистирао да се покрене процес националног признања и ослобођења великог броја нација у свету, који ће посебно бити акцелиран и скоро довршен након Другог светског рата. Не чуди стога став енглеског историчара Џона Робертса који каже, „иронија и јесте у томе што је једна европска идеја напоследку постала најмоћнија сила која је разорила колонијалну надмоћ Европе.”²¹ И да иронија буде потпуна сматрао је он и то је био јасан доказ о победи европске културе. „Када су се ваневропске нације побуниле против колонијализма у 20. веку, то су готово увек чиниле позивајући се на паролу права човека и националног самоопредељења. Тежиле су да се ослободе служећи се европским механизмима и европским техникама.”²²

Литература:

1. Dž. Bilington (1988) Ikona i sekira, Rad, Beograd,
2. R. Gaćinović (2018) Mlada Bosna, Evrobuk, Beograd
3. Dugin (2004) Osnovi geopolitike, knjiga 1. Ekopres, Zrenjanin
4. Lj. Despotović (2017) Globalizacija i geopolitika identiteta, Kairos, Sremski Karlovci
5. Lj. Despotović (2019) Geopolitika Svetosavlja, Kairos, Sremski Karlovci
6. Lj. Despotović, Z. Jevtović, (2019) Geopolitika medija, Kairos, Sremski Karlovci
7. D. Fromkin (2006) Poslednje leto Evrope, Žagor, Beograd
8. Dž. L. Mos (2005) Istorija rasizma u Evropi, Službeni glasnik, Beograd
9. Dž. M. Roberts, (2002) Evropa 1880-1945, Klio, Beograd
10. E. Hobsbaum (2002) Doba ekstrema, istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991., Dereta, Beograd
11. S. Živanov, (2002) Rusija na prelomu vekova Službeni list SRJ, Beograd

EUROPE - A DRAWING FOR A SINGLE HISTORY OF DOMINATION AND DESTRUCTION

Summary: In this work we will analyze two parallel streams of events that changed the essential position of Europe from the beginning of the twentieth century, civilization and cultural domination based on the Christian cultural and value matrix to the gradual and long-lasting phase of decay of that power and the acquisition of a position of complete continental powerlessness in front of his supposed Atlantic geopolitical and civilizational friend. After World War II these flows would be accelerated until the formation of the EU's Atlantic project as a means of exploiting and controlling its titles of European allies. They will go along the projected direction until the humiliating capitulation of European nations before the Atlanticist Leviathan, which emerged at the end of the twentieth century was achieved. The marked observation processes were especially characteristic of the so-called space. Western Europe and its leading powers because the rest of Europe's political and national configuration did not fit into marked continental domination for a while.

Key words: Europe, history, twentieth century, domination, imperialism, geopolitics

²¹ исто, стр.61.

²² исто, стр.62.